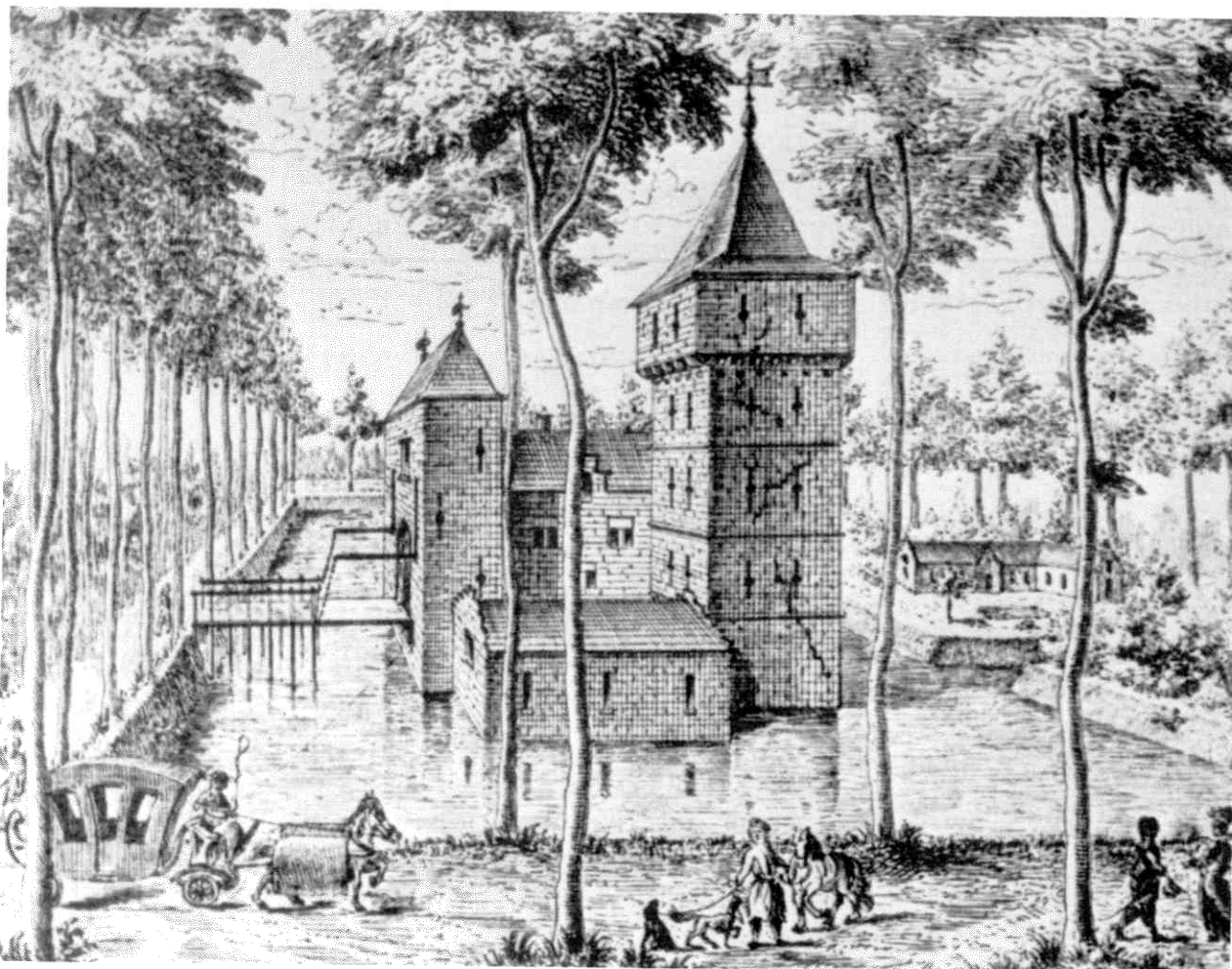

Iets over de gedaantewisselingen van het kasteel van Baarlo

DOOR

J.G.N. RENAUD

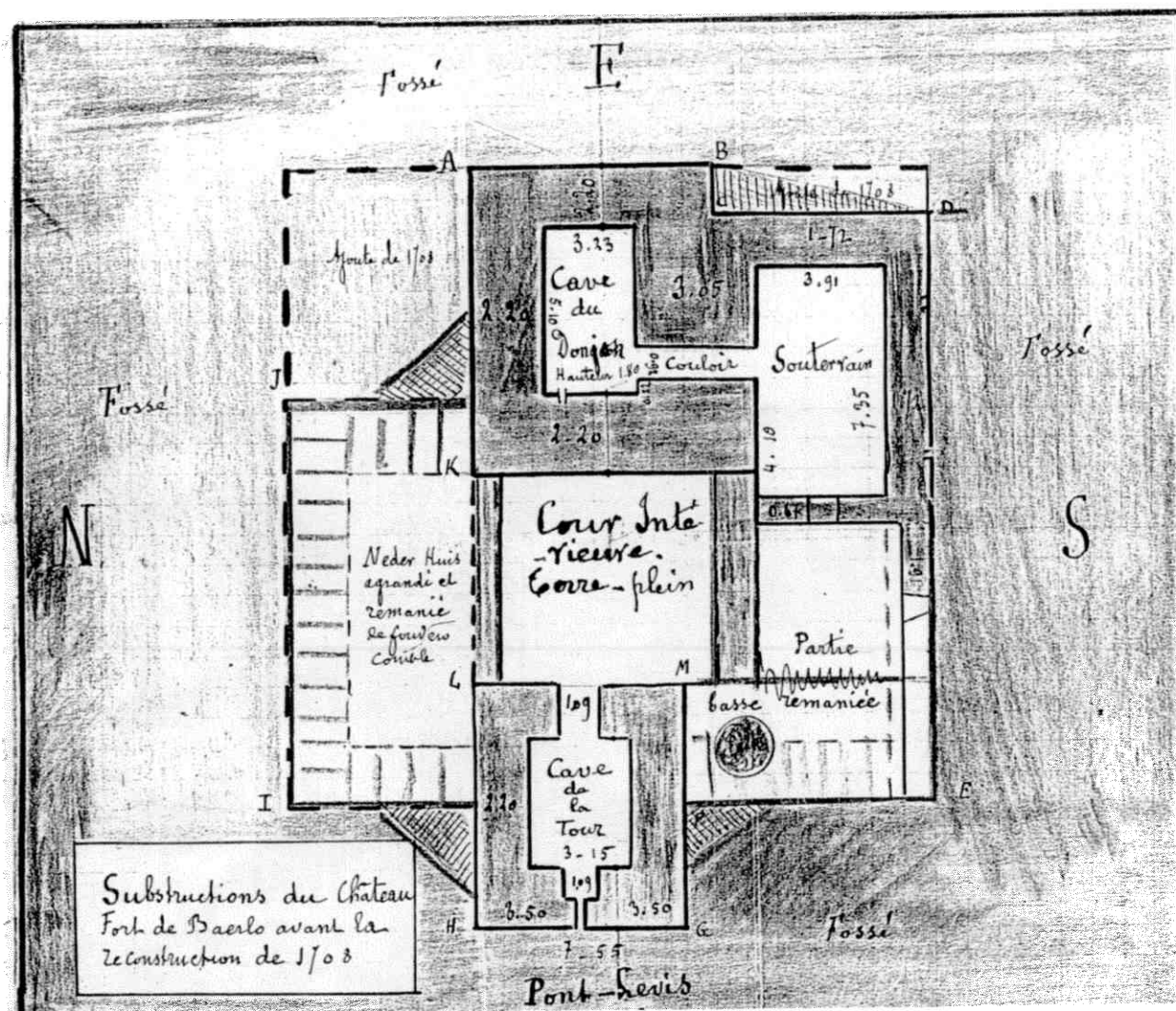

Afb. 1. Baarlo in het midden van de zestiende eeuw. Gravure uit 1612 van Claes Jansz Vischer.

De auteur van de zojuist afgesloten verhandeling over de geschiedenis van het kasteel van Baarlo vraagt zich op pag. 359 af, wat we aanmoeten met een afbeelding van het kasteel in 1604. Er zijn meer van die vraagstukken, die het leven van een onderzoeker niet bepaald op rolletjes laten lopen. Want wat te denken van een tekening in het archief van Maasbree (nr. 364) van omstreeks 1630, die zo mogelijk nog meer vragen oproept. Toch behoeft deze uitbeelding ons niet lang bezig te houden. Een bouwkundig niet goed te rangschikken complex is – te meerder eer en glorie – in die

tekening uitgebreid met een kolossale ronde toren, waarin we onmogelijk de nog bestaande poorttoren vermogen te herkennen. Een poging om deze gebouwen van een drie-dimensionale voorstelling naar een twee-dimensionale (een plattegrond dus!) te herleiden strandt op bouwkundige ongerijmdheden.

Het zou meer op zijn plaats zijn om ons af te vragen in hoeverre we met de gravure van 1612 (afb. 1) iets kunnen aanvangen. De boven aangeduide tekening van 1604 schijnt gebaseerd te zijn op die van 1612 en niet omgekeerd. Maar vanzelfsprekend biedt zich nog

Afb. 2. Maatschets van de kelderverdieping door Henri de L'Escaille. Bron: RAL, collectie kaarten 18B nr. 310. Foto: M. Flokstra.

een andere oplossing aan: de vraag namelijk, waarop beide reeds lang in discussie zijnde documenten terug te voeren zouden zijn.

De gravure van 1612 laat zich min of meer thuisbrengen. In dat jaar deed de tekenaar/graveur en uitgever Claes Jansz. Visscher te Amsterdam een aantal gravures verschijnen van wat men toen noemde "Vermaeckelykheden" van het Brabantse platteland, waarbij de Amsterdamse drukker volgens zijn eigen getuigenis gretig gebruik maakte van tekeningen van Pieter Breugel de Oude (1525-1569). Onze Breugel werd geboren in een gehucht anderhalf uur (lopen) ten noordoosten van Eindhoven en heeft ongetwijfeld in zijn jeugd van daaruit het platteland van Brabant afgeschuimd, driftig boerderijen, dorpsgezichten, kerken en kastelen schetsend. Zó zie ik hem, het kasteel van Baarlo op papier werpend, vóór de verwoestende brand van 1578, die het kasteel in een vormloze puinhoop veranderd moet hebben.

We kunnen dus nu – zij het met de nodige slagen om de arm – de correctie aanbrengen, dat het kasteel van

Baarlo uitgetekend was in zijn gedaante van vóór 1578. Nu moet men geen al te hoge eisen stellen aan de documentaire waarde van deze uitbeelding. De grote poorttoren vertoont andere verhoudingen dan de huidige en men vraagt zich toch wel een beetje ongelovig af, of we met een tekening naar het leven te maken hebben, dan wel met een kopie van een ná-tekening. Nu moet men er wel rekening mee houden, dat de tekenaars en landmeters te velde nog niet uitvoerig tot in details gingen zitten schetsen; zij werkten met een minimum aan lijntjes; het afwerken kwam thuis wel.

Met die gravure van 1612 zijn we trouwens nog niet zomaar klaar. Peinzend blijft de blik rusten op een grote toren tegenover de poorttoren. Evenals deze springt de buitenmuur van de grote toren uit het oostfront naar buiten.

Helaas valt de donjon in het heden ten dage pronkend kasteel niet meer terug te vinden. Waarschijnlijk was die toren tijdens de verwoestingen van 1578 zó zwaar beschadigd, dat hij tijdens de restauraties rond 1600

en later niet meer te herstellen viel zonder nauwelijks op te brengen uitgaven. Zelfs niet uitgesmeerd over een langere tijd. Want als regel voltrokken zich de herstelwerkzaamheden in de Maasvallei tijdens het einde van de Tachtigjarige Oorlog langzaam en met grote wijzigingen in de bouw. Een in het balkwerk ingehakt jaartal – 1618 – wekt het sterke vermoeden, dat men toen pas de ruimte tussen de hoekpaviljoens aan de oostzijde heeft ingevuld! De tijd van de grote landhuizen was angebroken en bij gevolg werden er geen krijgskundig opmerkelijke kastelen meer gebouwd.

Het geeft wel te denken, dat ing. A.J.G. Ruigt, belast met het vastleggen van de gang van zaken tijdens de grote restauraties van 1972-1974 mitsgaders het documenteren van bouwhistorische verschijnselen die grote toren – ook wel met de term *donjon* aangeduid – niet als zodanig herkend heeft. Hij behoorde, helaas, nog niet tot de groep van jonge architecten, die zich gingen toespitsen op het ontwarren van de bouwhistorie van gebouwen, die in restauratie zouden komen.

We weten nu, in 1999, maar al te goed, dat bouwgeschiedenis een vak is, waaraan veel ervaring ten grondslag ligt; een vak, dat met vallen en opstaan geleerd moet worden. Wanneer men het restauratie-rapport van ing. Ruigt leest behoort men zich wel degelijk bewust te maken, dat hier een man aan het woord is met een toereikende ervaring in het bouwvak en met plezier in de documentatie, maar niet toegerust met voldoende inzichten in de ontwikkelingsgeschiedenis van het kasteel in het algemeen. Baarlo is een sprekend voorbeeld van een gemiste kans, ondanks goede bedoelingen. En Baarlo staat helaas niet op zichzelf.

De bouwhistoricus heeft soms aan een vingerwijzing genoeg. Zo vertoont zich op de binnenplaats van Baarlo een karakteristiek verschijnsel: ca. een meter hoog opgaand muurwerk van hardstenen hoekblokken. Dit is onmiskenbaar een aanwijzing voor de plaats van de noordoosthoek van de donjon. Zijn bijzondere betekenis voor het bouwwerk werd geaccentueerd door het gebruik van hardstenen hoekblokken. Al met al frappeert het ons toch, dat Henri de L'Escaille in zijn verhandeling over Baarlo, gepubliceerd in de Publications van 1896-1897, reeds ontdekt had, dat er van de donjon rond 1600 bitter weinig was overgebleven, maar dat deze in de kelderverdieping nog wel te herkennen viel. Ruigt op zijn beurt ging er van uit, dat de twee hoekpaviljoens nog tot de middeleeuwse bouw behoorden en dat – zoals hij het bouwdeel noemde – de tussenbouw tegen de oostmuur een latere invulling was; kennelijk werd daar getuige het door hem ontdekte jaartal 1618 rond die tijd aan gewerkt.

Het is tijd om het konijn uit de hoed te toveren; een truc, waartoe de heer Flokstra mij in staat gesteld heeft.

Aan zijn speurwerk in het Rijksarchief te Maastricht is het te danken, dat een opmeting van Henri de L'Escaille weer uit het duister van de archieven opgedoken is, waarin de historicus zijn waarnemingen en vermoedens heeft neergelegd (afb. 2). "Substructions du Château Fort de Baerlo avant la construction de 1703" ("Onderbouw van het versterkte huis Baerlo vóór de verbouwingen van 1703"). De donjon met zijn muren van 2,20 m dikte op kelderniveau springt er onmiskenbaar uit. De muren van de poorttoren vertoonden ook een zwaarte van 2,20 m. We mogen uit deze muurdikten trouwens afleiden, dat de bouw van het kasteel niet vóór het midden van de veertiende eeuw te dateren valt. We zouden bovendien uit deze tekening af kunnen leiden, dat de inspringende hoek tussen de donjon en de noordvleugel pas rond 1703 is ingevuld. Het gehele oostfront schijnt toen trouwens rechtgetrokken te zijn. Geen wonder, dat daar geen afwijkende steenformaten of sporen van gewijzigde vensters op te merken vallen.

Al met al mogen we tot de conclusie komen, dat de gravure van 1612 (afb. 1) als een kostbaar document beschouwd moeten worden, dat de toestand van vóór de brand van 1578 althans in hoofdlijnen heeft vastgelegd. De bijgebouwen roepen uiteraard wel wat vragen op maar daar kunnen we momenteel toch geen antwoord op verwachten. Die – zij het ook kleine kans – is met de ingrijpende restauratie van 1972-1974 vervlogen.

Ing. Ruigt gewaagt van zijn waarneming, dat de muren om de binnenhof tijdens de grote verbouwingen kennelijk opgedund zijn om de nieuwe woonruimten royaler afmetingen te verschaffen. De vraag is hier gewettigd, of er inderdaad sprake is van een algehele bekapping aan de binnenkant van de buitenmuren. Hoogstwaarschijnlijk waren de buitenmuren, voor zover niet opgenomen in woonruimten, voorzien van een weergang op steunberen. Hoe zo'n muur er uitziet valt bijvoorbeeld nog op Kessel waar te nemen. Nu zijn er voorbeelden bekend van het na 1600 weggappen van de steunberen en de verbindende bogen om nieuwe woonruimten van een grotere breedte te voorzien. Vermoedelijk is dit ook hier gebeurd; het geoefend oog van de bouwhistoricus herkent het verschijnsel op de eerste aanblik.

Hetgeen de bezoeker onmiddellijk opvalt: Baerlo ontbeert een voorburcht. Het door Flokstra geproduceerde oorkondenmateriaal doet vermoeden, dat er nooit een voorburcht geweest is. In de leen-overgangen vindt men een voorburcht vrijwel altijd afzonderlijk aangeduid. Maar men speurt de kadastrale kaart vergeefs af naar een terrein, dat er karakteristiek ge-

noeg uitziet om daar een voormalige voorburcht te kunnen veronderstellen (afb. 2).

Wel heeft het er de schijn van, dat in de onmiddellijke omgeving van de Borgh een schans heeft gelegen, die in het oorlogsgebeuren van de Tachtigjarige Oorlog een bescheiden rol heeft gespeeld. In de bekende dagboeken van de vaandrig Splinter Helmich wordt echter noch het kasteel, noch de schans vermeld.

Blijft over de hoeve, die schuin achter het hoofdgebouw ligt. Er bestaat al heel weinig aanleiding om in deze hoeve een voorburcht te willen zien. Een belevingsoorkunde uit 1530 noemt de watermolen "mytten hoeve voer den huysse gheleghen". Die watermolen ligt er nog, enige honderden meters westelijk van de poorttoren. Men bespeurt de neiging, om onder die haeve of hoeve te verstaan het erf met de schuren en het molenhuis naast de watermolen.

De boerderij achter het kasteel zou in de 16de eeuw gebouwd kunnen zijn. In ieder geval zijn er aanwijzingen voor een grote, omvattende bouwactiviteit aldaar. De stenen poort bestaat nog en is voorzien van een sluitsteen met twee wapens en een jaartal: 1576. Kennelijk ontsnapt aan de verwoestingen van 1578.

Wellicht heeft deze boerderij de kasteelheer en zijn gezin althans 's zomers tot onderkomen gediend zolang het hoofdgebouw geen bewoonbare ruimte kon bieden. We hebben al vaker geconstateerd, hoe lang enigszins omvangrijke herstellingen, gecombineerd met nieuwbouw in de nadagen van grote oorlogen op zich lieten wachten.

Tenslotte: een zorgvuldige en daardoor tijdrovende bestudering van het restauratierapport van ing. Ruijt zal ongetwijfeld gegevens opleveren om de bouwgeschiedenis – in de toekomst! – van onvermoede details te voorzien.